

Knihy a knihovny – pohled zpět

Dějiny českého knihovnictví v každodennosti

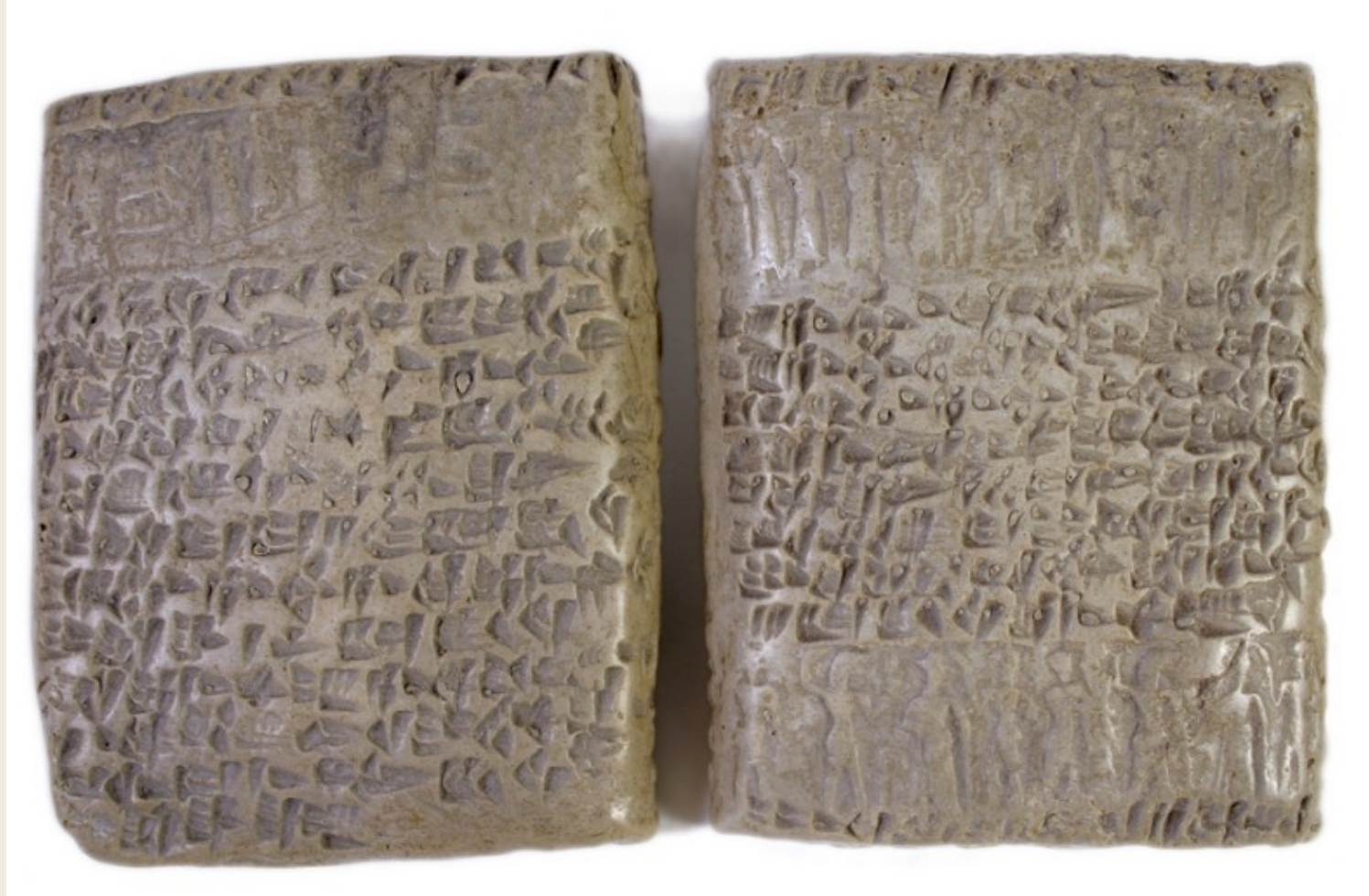
26. 2. 2018

Pavína Mazáčová

Fenomén písma

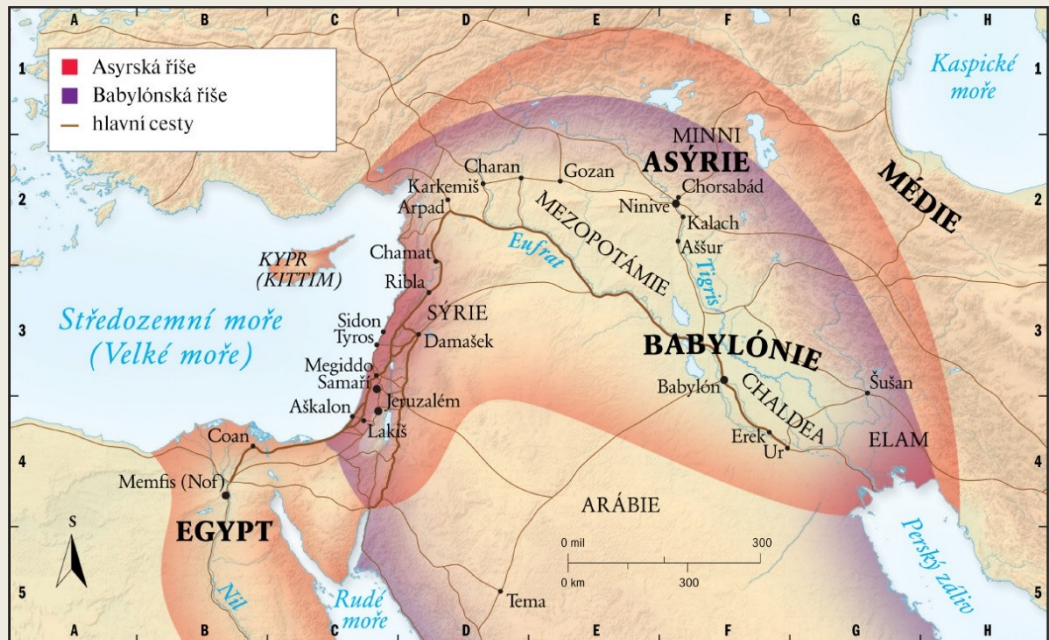
- zaznamenávání myšlenek
- ovládnout písmo = být gramotný a mocný
- hlavní předpoklad ke vzniku knihy
- doklad projevu lidského ducha
- paleografie

Hádanka na úvod – co je to?

Král – průkopník knihovnictví

- Aššurbanipal (7. stol. př. Kr.)
 - Král asyrský
 - Vzdělanec a stratég
 - uměl číst a psát

Asyrská knihovna

Aššurbanipalova knihovna - nejstarší knihovna v lidských dějinách (7. století př. Kr.)

- Ve fondu mnoho různých žánrů „hliněné“ literatury (klínové písmo, tabulky o malých i větších rozměrech – původně několik cm, později až 30xx40 cm)
- Klínové písmo rozluštili: **Georg Friedrich Grotefend** a **Sir Henry Rawlinson**
- dvě části: **státní archiv** (smlouvy, diplomatická korespondence, soukromé listiny apod.) a **vlastní knihovna** (5000 tabulek; literární texty – mýty, bajky, eposy,...; kulturní texty – hymny, modlitby, zaklínadla; historické, materiální, lékařské a ekonomické texty)
 - Většina opsaných textů z **babylonské** provenience
 - Respekt opisovačů ke kulturnímu dědictví i panovníkovi („nečitelné“, „zničené“)

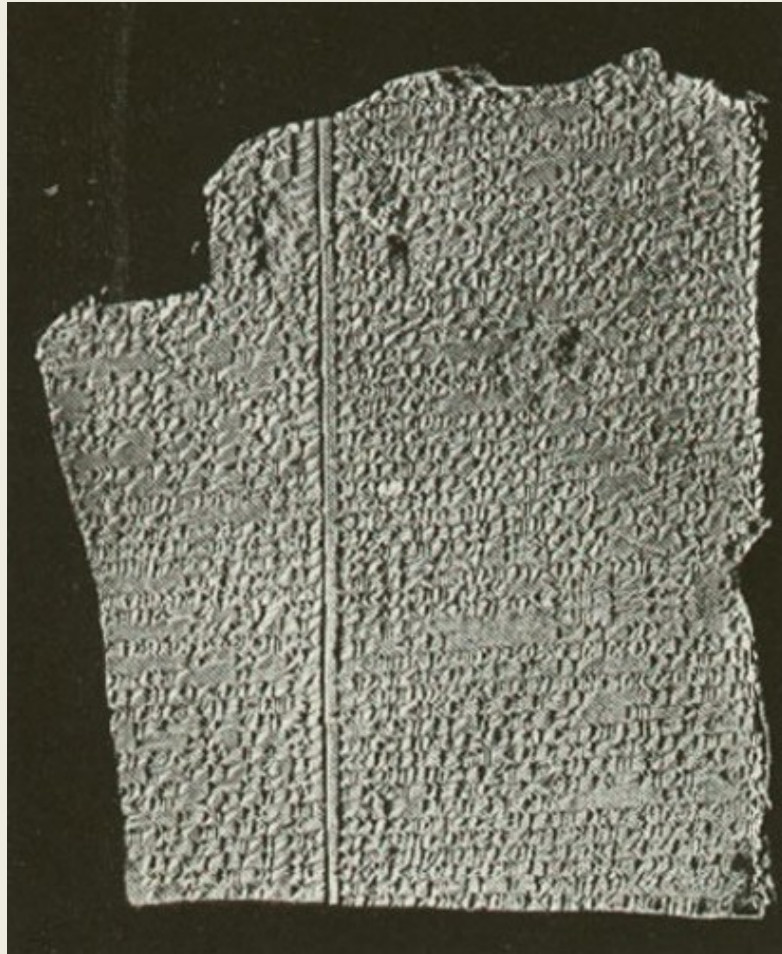
Aššurbanipalova knihovna

- Zavedl **system prvotní katalogizace** některých hliněných knih
 - k vlastním dlouhým textům přikládána **tzv. anotace** neboli krátký výťah o námětu a ději celého spisu; praktikováno zejména u mytologických a náboženských příběhů
- Z vykopávek dochovány zlomky původních katalogů Aššurbanipalovy knihovny (hliněných)
- Jedna forma katalogizace – jednotlivé knihy
 - pod sebe psaná počáteční písmena každé knihy a u nich uvedený záznam počtu řádků
- Druhá forma katalogizace – série knih
- Každá kniha, pokud byla rozdělená do více tabulek, měla v záhlaví uveden název + pořadí tabulkového „listu“ = předchůdce pozdějšího číslování knižních stran

Aššurbanipalova knihovna v Ninive

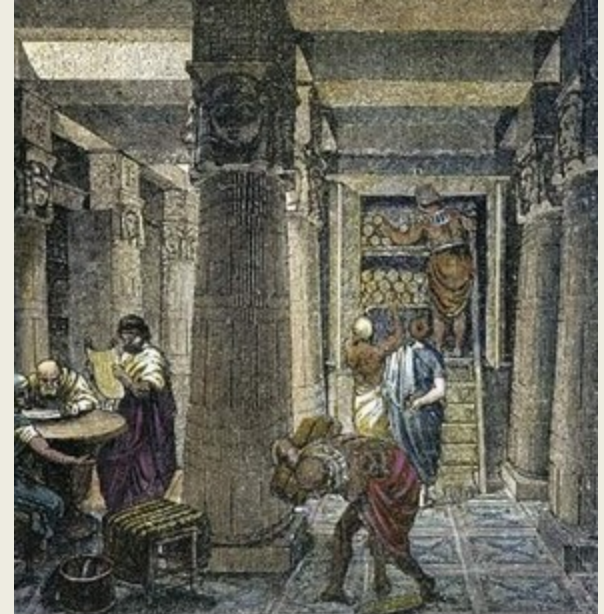
- Stovky opisovačů – knihy babylonské
- 612 př. Kr. – zkáza tzv. „Lvího pokoje“ v prvním patře (podstatná část knihovního fondu); podlaha se propadla, veškeré tabulky se vysypaly do přízemí, zavaleny dalšími sutinami paláce
- Požár neuškodil tabulkám, pád patra ano

Hádanka literární – z jakého literárního textu je tento „úryvek“?

Starořecké knihovny

- **Alexandrijská knihovna**
- 3. stol. př. n. l., zakladatel = Ptolemaios
- Knihovník/ředitel knihovny = vysoce vzdělaný a vážený muž
 - **Pínakés** – seznam všech mužů významných ve vědě a vzdělání a seznam toho, co napsali – 1. vědecký katalog, zakládající dílo svět. bibliografie, základ dějin řecké lit.)
- **vyhořela v r. 47 př. Kr. za Caesara**
- 700 000 svitků
- definitivně zrušena vpádem Arabů v r. 638

Starořecké knihovny

Další významné knihovny

- knihovna **v Pergamonu** (2. st. př. Kr.)
 - druhá nejvýznamnější ve starověku
 - 200 000 svitků pergamenu
 - Kleopatra a Marcus Antonius
- **knihovna Euripídova, knihovna Aristotelova**
- Nejstarší známá školní knihovna: knihovna při škole Pythagorově

Antický Řím

- Vznikají i velké **opisovací dílny**, knižní obchody i velké veřejné knihovny (zejména v době vlády Julia Caesara)
- Římané si knihoven vážili - nákladné a bohatě zdobené mramorové stavby, zdobené sochami bohů
- Knihovny:
 - **První knihovny dovezeny z Řecka jako válečná kořist**
 - Řecké (početnější) a římské oddělení knihoven (první veřejná při chrámu bohyně svobody na Aventinu)
 - Knihovny při chrámech, lázních apod.
 - Vedení knihoven bylo svěřováno významným učencům a básníkům
 - Mnoho lidí – prepisy rukopisů a pořádek v knihovně
 - Četlo se v nich ráno, okna na východ umožňovala dobré osvětlení
 - Půjčování textů i domů
 - Rukopisy na plátně i na slonové kosti
- Varro – vzdělanec, myslitel, autor prvního známého díla o knihovnictví

Významné římské knihovny

Bibliotheca Palatina (palatinská knihovna)

- Nejvýznamnější veřejná knihovna
- založená **r. 28 před Kr. císařem Augustem** v přístavku chrámu Apollónova na pahorku Palatinu v Římě
- Zničena požárem za vlády Commodovy
- Antické knihovny (římské) - po dobytí Říma páleny barbary

Knihy a knihovny středověku

Raný středověk (5. – 11. st.)

- Šíření křesťanství
 - Knihovny při kláštorech, kostelech, církevních úřadech apod.
- sv. Benedikt z Nursie (zakladatel 1. kláštera, předpokládal existenci knihoven)
- Vnější podoba knih – kodexy
- Jazyk textů – latina
- Knihovník – vážená osoba
- Kniha – vzácnost (*libri catenati*)
- Fond – rozšiřován opisy, dary, výměnou
- Funkce klášterní knihovny: knihy uchovávat, chránit
- Nejvýznamnější knihovna: **Papežská knihovna v Římě**

Knihy a knihovny středověku

Vrcholný středověk (11. – 15. st.)

- Vznik měst
- Rozvíjení školství - knihovny při městských školách (sbírky knih potřebných k výuce)
- Knihovny pokladnicové (nejcennější sbírky – posvátné pojetí knihy) X **studijní knihovny** (pracovní nástroj myslícího člověk)
- Vznik univerzit 1180 – fr. Sorbonna – největší sbírka knih ve středověku, katalogy
- Uspořádání knihoven:
 - velká místnost – prezenční výpůjčky, nejdůležitější knihy
 - malá místnost – duplikáty, méně významná díla, absenční výpůjčky
- Spojením knihoven s univerzitami – zvrát ve společnosti, její laicizace
- Univerzitní knihovna Karlova – 1366 – daroval Karel IV. soubor kodexů > do 1622 univerzita nemá jednotnou knihovnu, v tomto roce je univerzita pod správou Jezuitů – knih. se stěhuje do Klementina > konec 15. st. – 4500 kodexů

Na počátku bylo Slovo...

- L.P. 863
- náboženský kontext (křesťanství v jazyce slovanském)
- literární kontext (základ slovanského písemnictví)
- staroslověnština – 1. slovanský kulturní jazyk
- hlaholice (z malé řecké abecedy) – 1. slovanské písmo
 - „Duše bez knih zdá se býti v lidech mrtva“
 - „Nahé jsou všechny národy bez knih“

Sázavský klášter

- kulturní centrum přemyslovského státu – do 11. st.
- období zápasu dvou kultur = staroslověnské a latinské – 10. a 11. st.

Nové kulturní centrum – český přemyslovský stát

- nositel vzdělanosti – duchovenstvo
- legenda (z lat. *ad legendum* = to, co má být čteno)
 - Nestarší tzv. Kristiánova o sv. Václavu
- Kronikářství
 - Kosmas a jeho *Chronica Boemorum*

Literatura ve službách ideologie

- Kosmas a jeho *Chronica Boemorum* (příznivce Přemyslovců)
- knižní monopol církve až do cca 13. století
 - Scholastika
 - Církevní literatura (Bible, kancionály, misály, žaltáře ...)

Knihovník a středověk

Funkce knihovníka v raném středověku – **hlídač knih**

- *custos* (hlídač, dozorce), *curator/provisor* (pověřený obstaráváním knih), *repositor* (strážce pokladu)
- Později *bibliothecarus* (knihovník), *librarius* (od *liber* – kniha) nebo *armarius* (od *armarium* – skříň)

Knihovny a univerzity

Univerzita založená Karlem IV.

- Zpočátku knihovny jednotlivých kolejí
- Zakládány díky mecenášským darům
- Včlenění dominikánského *Studia generale* i s knihovnou do struktury vysokého učení
- Sloučení jezuitského učení s Karlovou univerzitou - knihovní fondy jednotlivých kolejí přeneseny do budovy Klementina (sídlo nejvýznamnější české tiskárny 17. a 18. století)

Některé české rukopisy

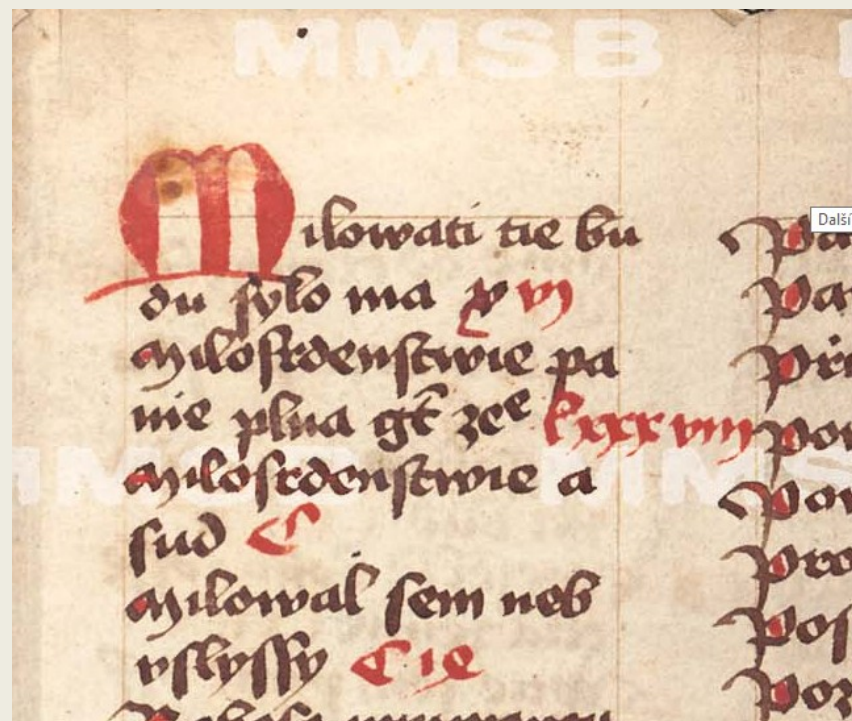
- Nejstarší iluminovaný český rukopis = opis Gumpoldovy legendy o sv. Václavu
- 2. pol. 9. st. – Evangeliář z knihovny Metropolitní kapituly na Pražském hradě
- 10. st. – Evangeliář (Strahovský klášter)
- 11. st. – Vyšehradský kodex
- latinské legendy o sv. Václavu a sv. Ludmile
- 12. st. – Kosmova kronika (latinsky), Kodex Gigas
- 13. st. – Antifonář sedlecký, Žaltář ostrovský
- pol. 14. st. – Velislavova bible

Knihhtisk - období před a po

- prvotisky = inkunábule

- knihy vytištěné do roku 1500
- tiskař = tvůrce knihy
- rubrikátor = označoval rubriky (červenou barvou původně, z lat. *ruber*)
- 1480 – zjednodušení maleb, ústup od napodobování rukopisů, kniha dostává svou tvář

Žaltář klementinský

KNIHTISK - 1453

- Johann Gutenberg (1400–1468)
- Důsledky objevení knihtisku:
 - nejdůležitější objev v dějinách lidstva
 - revoluční změna v oblasti tvorby, předávání a osvojování si informací
 - vyhotovení jedné knihy v několika exemplářích
 - podstatné zlevnění knihy – širší okruh čtenářů – rozšíření vzdělanosti
- podstata knihtisku = objev volných pohyblivých liter, které mohly být sestavovány do potřebných soustav a pomocí vhodné barvy otištěny tiskařským lisem na papír

Knihtisk v českých zemích a na Slovensku

České země

- 2. pol. 15. st. – příznivé podmínky
 - humanismus, rozvoj školství a vzdělávání
- Před knihtiskem existence deskotisků
- Centra knihtisku: Plzeň, Vimperk, Brno, Praha (tiskárna Jana Kampa), Kutná Hora, Olomouc
- 51 prvotisků (<http://1url.cz/CtauO>)

Slovensko

- Později než v českých zemích
- 1543 – první zprávy (Banská Bystrica)
- V počátcích kočovné tiskárny ve službách reformace
- Tiskárny: Trnava, Banská Bystrica, Lintava, Bardiov
- První vytištěná kniha ve slovenštině = Katechismus od Martina Luthera

Knižní kultura 16. až 17. století

- Kniha = levné užitkové zboží pro širší okruh čtenářů
 - přestává napodobovat rukopisy
 - tiskne se v národních jazycích
- Podoba a úprava knihy se přizpůsobují možnostem a přednostem knihtisku
 - Zmenšení formátů knihy, písmo se mění ve snaze usnadnit čtení, místo ruční výzdoby tištěné prvky, rozvíjení ilustrační techniky
- **Od 2. pol 16. st. rozkvět tiskařství**
 - Mikuláš Konáč
 - František Skorina, tiskárna Českých bratří
 - Jiří Melantrich z Aventina (vynikající grafická stránka, přes 200 tisků)
 - Daniel Adam z Veleslavína

Doba pobělohorská (po r. 1621) – klášterní, zámecké a měšťanské knihovny

- Důsledky porážky českého povstání a následné třicetileté války na knižní fondy klášterů a zámků
- Protireformace a baroko se odrážejí v obsahu i vnější podobě knihoven té doby
- Charakteristika barokních klášterních knihoven (rušení za vlády Marie Terezie a Josefa II.)
 - historické interiéry
- Zámecké knihovny
 - centrální katalog fondů v knihovně Národního muzea
- Ztráta nejvýznamnějších z těchto biblioték

Francie 18. století – veřejné knihovny

- **Dekret z 2. listopadu 1789** - převod církevních statků včetně knihoven do rukou národa
- **Další dekret ze 14. listopadu 1789** mj. pak nařizoval klášterům a kapitulám, aby zaslaly katalogy knih městským radám a kancelářím městských soudů
- Ve většině klášterů vznikly zvláštní knižní sklady
- Skladiště hlavními zdroji jak pro doplňování některých stávajících, tak i pro vytváření nových knihoven
- Knižní bohatství „v rukou národa“

Francie 18. století – veřejné knihovny

- **Dekret z 27. ledna 1794 + praktická pomůcka** ke zřizování místních veřejných knihoven
 - prostředky pro správu knihoven i na platy knihovníků byly vypláceny ze státní pokladny
 - v okresech Paříže v roce 1794 působí 555 veřejných knihoven
 - Revoluce: Královská knihovna (1792) příznačně přejmenována na Národní knihovnu
 - **V roce 1830 má knihovna 460 000 tištěných knih a 80 000 rukopisů - jedna z největších evropských knihoven**
 - Revoluční heslo „**rovnost**“ - v době revoluce zpřístupněna ženám i dětem, rozšířena půjčovná doba
 - Postupná decentralizace knihoven

Knihovnictví v USA v 19. století

- USA - formovaly vznik a vývoj veřejného knihovnictví
- Knihovny vytvořily pevný základ pro vznik a vývoj sítě **free public libraries** (svobodných veřejných knihoven) v průběhu 19. století
- Na rozdíl od veřejných knihoven **free public libraries** nebyly podporovány z veřejných daní
- 19. století - přechod od spolkových knihoven ke knihovnám veřejným s bezplatným přístupem
- **1826** guvernér státu New York de Witt Clinton poselství + výzva budovat **obvodní knihovny ve školách** pro potřeby nikoliv žáků, ale na podporu **vzdělávání dospělých**
- 1845 ve státě New York poprvé přijat zákon, který zavazoval školní obvody k zakládání a udržování těchto knihoven
- 1849 New Hampshire - zákon o zakládání tzv. **municipal libraries** (městských knihoven)
 - Vznikl v USA nový typ knihoven **nazývaných free public libraries**
 - Města ustanovovala správní rady těchto knihoven - působily jako dohlížecí orgány
 - Od počátku součástí také **fondy naučné literatury a příruční fondy** (reference library) s **prezenčním půjčováním** - to poněkud **odlišovalo obdobné knihovny v Evropě**
- **První zákon o veřejných knihovnách na světě** - přijat v roce **1848**; platil pouze pro město Boston; mezník ve vývoji veřejného knihovnictví

České země 19. století a knihovnictví

- 1772 **První čtenářská společnost** v Praze pod anglickým názvem Learned Club (Sečtělý spolek)
- 1781 - 1796 **Veřejná čítárna** na Staroměstském náměstí - 14 titulů novin a 30 časopisů
- 1790 Václav Matěj Kramerius zakládá nakladatelství Česká expedice, středisko obrozenecké Prahy
- **1798 Rozhodnutí vídeňské vlády – veřejné čítárny a půjčovny zakázány z obavy, že jsou centrem šíření zakázané literatury francouzského původu (Velká francouzská revoluce)**
- **1811 Povolení k půjčování – jen knihy vydané na rakouském území nebo před rokem 1790**
- Provozování půjčoven možné pouze v Praze, Brně a Olomouci, protože se rozmáhaly "pokoutní zápůjční knihovny", které šířily zakázané knihy

České země 19. století a knihovnictví

Po roce 1817 - v kontextu s českým národním obrozením vznikají aktivity veřejného knihovnictví - spolky, veřejné knihovny

1818 - Antonín Jaroslav Puchmajer zakládá český **čtenářský spolek v Radnicích**

východní Čechy – scházely se čtenářské společnosti v Litomyšli nebo Chlumci nad Cidlinou

1820 - Biskupská konzistoř v Hradci Králové - vydání dokumentu **Hradecký plán o povinném zakládání školních knihoven** – iniciace vzniku **první sítě knihoven!!!**

– Jedna z nejstarších školních knihoven při základní škole byla v Týništi nad Orlicí

1848 otevřeno **50 obecních knihoven (na přelomu století už více než 500)**

– nejstarší městské půjčovny: Plzeň, Opava, Beroun, Kutná Hora, Žebrák, Litomyšl

– knihovny se stávají veřejnou institucí s úkolem pomáhat rozvoji řemesel a zemědělství

Zdroje k tématu

CEJPEK, Jiří et al. Dějiny knihoven a knihovnictví. 2., dopl. vyd. V Praze: Karolinum, 2002. 247 s., [8] s. obr. příl. ISBN 80-246-0323-3.

SEMRÁDOVÁ, Eva. České veřejné knihovny včera, dnes a--: doprovodné texty k výstavě o historii knihovnictví Královéhradeckého kraje. V Hradci Králové: Studijní a vědecká knihovna, 2012. II, [1] I. ISBN 978-80-7052-105-2

VOLF, Josef. Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848. V Praze: Obec pražská, 1931. 64, [I] s. Spisy knihovny hlavního města Prahy; č. 12.

Publikace vydané jednotlivými knihovnami